

המעגל נסגר

"אמנות", אמר לנ. טולסטוי, "היא פעולה שתכליתה למסור לזולת את הרגשות הנעלים והטובים ביותר, שאנשים זכו להם".

ברור בהחלט. מה שחורג מתחומי התכלית הזאת איננו, על-פי טולסטוי, אמנות.

מכאן ועד הפירוש הטוטאליטארי של הספרות המרחק איננו גדול. ברגע שנקבעת **מהות תכליתית** ליצירת-האמנות, הבעייה היא רק הגדרת התכלית. יכולה לעולם להיות מה שתהיה בתנאי המישטר הממשי – תחנת-המוצא היא שהספרות משועבדת לתכלית. ככה מכריז בוכארין, כי שירה מגמתית ושירה גדולה הן בכלל שתיים שהן אחת.

"כל אמנות היא חסרת-תועלת", פסק אוסקאר ווילד. הוא שאמר: "אין ספרים מוסריים או בלתי מוסריים. הספרים כתובים היטב או כתובים רע. זה הכל".

בין שני הקטבים הללו מתוחה, באופן בלתי-נמנע, קשת שלמה, המהבהבת בכל צבעי האסכולות.

אני נמנה עם מה שהמבקרים בישראל נוהגים לכנות "דור המדינה". ליתר דיוק: בראשית שנות החמישים באה לעולם חבורה, שהתייצבה נגד המהלך המרכזי בספרות הצעירה של הימים ההם. "הריאליזם הסוציאליסטי" אולי הוגשם – כמישנה ספרותית – בעיקרו במסותיהם ובמאמריהם של האידיאולוגים, אבל "התודעה הקיבוצית", תחושת ה"אנחנו", עברה כחוט-השני בכתביהם של רוב הסופרים, שלא-כבר יצאו מטבילת-האש של מלחמת השיחורור. אצלם היתה הרגשת האחריות הקולקטיבית של הסופר-הפרט בבחינת תכונת-יסוד. היצירות שנכתבו אז עמדו בסימנה של תודעה זו, שקיבלה תיגבורת בהתאזרות ההירואית של שנות המאבק והמלחמה הלאומית.

ברור היה איפוא בשנים ההן לאן מועדות הפנים, להיכן מוליכה – או צריכה להוליך – הדרך וכיצד צריך לצעוד בה.

והנה, הדור שלימים נודע בכינוי "דור המדינה", וצעדיו המהססים, אך רבי-המשמעות, הראשונים נעשו בבטאון דליתפוצה בשם "לקראת", הציב סכר בגני המגמה המרכזית הזאת. ואופייני הדבר, שהמוטו של החבורת הראשונה, שהופיעה בשיכפול, והיא עתה, ב-40 עותקים, "מוצג מוזיאוני" לכל דבר, נלקח משיר של משורר זר, משלהי המאה הי"ט, ק.מ. פופאנוב (1862-1911), ממבשרי הסימבוליזם הרוסי: "יחפשו נא דרך חדשה! / היקום הוא צר ובנחושתים! / הוא אכזרי וזעם-אפיים – / אי שושנה ולא כמשה! / חפשו נא דרך חדשה! // החלומות נידלו עד תום / עינות ההשראה חֲרְבוּ / וימי תחייה קָרְבוּ, קָרְבוּ / חידוש חיים – חידוש חלום! ... / החלומות נידלו עד תום".

אפשר, כמובן, להבין את ההתרסה הזאת על רקע התקופה – שטפון העלייה החדשה, שניפץ את מיסגרות-החיים האינטימיות; האכזבה מצורת התגשמותם, או איהתגשמותם, של כיסופי השיחורור, שנתלכדו בהם חתירות-העצמאות והגאולה החברתית; התמורה העצומה בנופי הארץ, העוברים תהליך עיור מהיר, על כל מה שכוון בו. ואף-על-פי-כן, על מה, בעצם, התקוממו? שמה על אותה "תחושת יחד" הדוחקת את יחודו של הפרט? גם זאת; אך בעיקר על התכתיבים האידיאיים, על זכות-הבכורה שתבעו לעצמם מורי-ההוראה, "הפוליטרוקים", להכפיף את האמנות לצורכי המדינה והמעמד. לפחות מבחינה תיאורטית שמנו אנו את הדגש על מצבו הקיומי של האדם, על התלבטויותיו וספיקותיו, חירותו המוחלטת של האמן. אני אומר: תיאורטית. כי ממרחק השנים, כשבוחנים עכשיו את יצירתם של אנשי "לקראת", נוכחים לדעת שהדברים אינם פשוטים כל עיקר.

האומנם משוללים היינו תודעה פוליטית? לאו דווקא. היתה, לכל אחד מאתנו, השקפת-עולם, שנתחשלה במידה רבה על רקע ביוגרפי דומה, או זהה, לאלה שקדמו לנו, – לרבות כמה מחוויות-התשתית כמו מחתרת או קיבוץ או מלחמת העצמאות; ובהחלט לא היינו נעורים מן המאבקים של הדור ההוא ולקחנו בהם חלק. בפירוש לא "עמדנו מן הצד". אבל ביקשנו

לגונן על "חלקת אלוהים הקטנה" של הסופר לב ל תהיה מוצפת בנחשולי הזמן. ביקשנו – לא קיימנו, בוודאי לא מאל"ף עד ת"ו. ודאי, הדגשנו את חשיבותו העילאית של **היחיד**, אך הבעייה המרכזית שבה התלבטנו היתה – לדעתי – סוגיית **הכיוון העקרוני** של הספרות החדשה. על פורח החירות האבסולוטית של היוצר וחובת היותו משוחרר מכל מיני לחצים חיצוניים – על כך לא התנהל שום ויכוח. נחלקנו, בסופו של דבר, על **מהותה** של הספרות שרצינו ליצור: אם עליה להיות "אנושית כללית" ולנטוע את יתדותיה בספרות-המערב המודרנית כבמקור-השראה עיקרי, הן הגותי והן טכני; או שמא צריכים אנו, בדרכנו אנו ועל-פי תפיסתנו שלנו, להיאבק על ספרות ישראלית, המשכה המקומית של הספרות הארצישראלית, שעיקרה פיענוח נופי-הארץ ומשמעויותיהם. על כך, סבורני, התנהל הוויכוח האמיתי; ומשום כך, מעבר לכל ההתנגשויות שבאופן, בא הקץ לחבורת "לקראת".

אבל הזמן פיעפעע וחילחל לתוך כתיבתנו, היטב פיעפע, ואין זה משנה אם סדר-העדיפויות שהשטנה ואם הטכניקות לבשו פרצוף שונה. יוצרי-האמת מבית המדרש של "לקראת" לא היו אטומים לקולות הזמן ולתביעותיו, כשם שנבצר הדבר ממי שקדמו להם וממי שבאו אחריהם. כל הנסיונות ליצור "פואטיקה" חדשה לא יכלו לסתור את העובדה המרכזית הזאת. אכן, בארץ כארצנו ובמדינה כמדינתנו ובחברה כחברתנו אין האמן מסוגל להתבדל מן הכלל. "מגדלי שן" אינם אלא חלומות באספמיה. הוא, היוצר, יכול ליצור **נושא חדש**, להעמיד **הדגשים חדשים**, אבל לא להינתק ממעגל האחריות הקולקטיבית, ואם תרצו, משותפות-הגורל וממה שמתחייב ממנה, לטוב ולרע. ההישגים החשובים של "דור המדינה" הם, לפיכך, קודם כל **צורניים**. אך אינני גורס, שהמודעות הציבורית נתדלדלה בכתיבתו של דור זה. נהפוך הוא. הסופר מוסיף להילחם על עמדות סוציו-פוליטיות בדרכו ובסיגנונו האינדיווידואליים, ומתוך שמירה קפדנית על איתנות היוצרת, – גם כשהוא מתריס כלפי "האילוצים" לבטאן. "האילוצים" הללו אובייקטיביים הם; ובהווית כהווייתנו אי-אפשר בלעדיהם. בצומת-הכרעה לוקח הסופר – ולוא גם האינדיווידואליסטן העיקש ביותר – **מרצונו הטוב** על עצמו את המטלה הבלתי-נמנעת. הוא איננו מתחמק ואיננו נסוג.

וכך, אם כן, הליריקה "הצרופה" מוסיפה לתפוס את מקומה בכותל-המזרח של השירה, אבל בצידה מתקיימת גם השירה "הנושאת את עמה על שֶׁכֶם". ואם הליריקה "הצרופה" – כלום, באמת, יש ליריקה כזאת? – ממשכה להידרש למה שמעסיק את האדם מראשית דרכה של האמנות, צף ועולה, בעיתות משבר, גם "הפלאקאט הפיוטי". הוא הדין בסיפורת. ויותר מכל אלה, הדברים נמהלים ומתבוללים אלה באלה. גם בשיר אהבה, המסוייג כביכול מפני "השפעות חיצוניות", יִקְצָאוּ זרמי המעמקים של המקום והזמן הקונקרטיים. בכגון דא אין שחור ולבן; חלוקה גיאומטרית תיתכן רק בביקורת, המבקשת להקל על עצמה.

ההיסטוריה של ישראל החדשה חתומה בסימנו של מאמץ קולקטיבי, לעתים הירואי, ותמיד טראגי, לשרוד ולקבוע עובדות. לא ייפלא שעל רקע זה תלויה היתה – ועודנה תלויה – כמו חרב מתהפכת על ראשו של האמן, המישאלה הקיבוצית **לבטא את החיים**. זוהי שאלה-תביעה מתמדת: היכן היצירות על מלחמת השיחורור? ועל עליית-ההמונים? ועל מלחמת ששת הימים? ועל מלחמת יום הכיפורים? ועל הנפתולים הבינעדתיים? ועל עיצובה של חברה חדשה, כור-היתוך של גלויות? ועל ריקמת היחסים עם השכנים, על איבתם הממושכת ועל נצנוצי הסיכוי להבנה? ועל מלחמת לבנון?

"אין עושים שירה באידיאות אלא במלים", כתב מאלארמה. ובכן, אצלנו לא ניאאות להסתפק בעשיית מלים. רצו גם אידיאות. והרצון הזה הוליד פולמוסים איך-קץ כל אימת שקצרה הרוח, רוחם של **הרבים**. והיצירות שביקשו להשיב למישאלה, כל אחת על פי מיזגה וכישרונה, הובאו למישפט. ונמצאו בהן, לא

פעם, ניהיליזם או רפיון-רוח, ברוטאליות או גסות-יצרים, העדר זיקות היסטוריות או תלישות ממורשת. אבל, כאמור לעיל, לא היה צורך – על-אף כל כיסויי הפנים, כל המסיכות האמנותיות, כל האי-אֶפְשִי הָאֲנוּכִי – בדחיקה הזאת אל הקיר. אין איש עשוי לקבוע מסמרות בקיר, מתי ובאילו נסיבות ניצת הזיק המניע את גלגלי המנגנון המורכב והעדין, אשר בסופו של תהליך נעלם יפיק את יצירת-האמנות. אין גם מי שמסוגל להכות על ראש האמן על-מנת ש"יצמיח" את יצירתו בלי להסתכן בהצמדתה. ואין מי שרשאי להתוות לפניו, **מבחוץ**, את הנתב שבו יצעד, את התכנים שְׁעִנְךָ אל היצירה פנימה, ואת הצורה שילבישנה. שום "צרכים" של קיבוץ אנושי אינם יכולים להכתיב ליצירת-אמת את עיתותיה ואת מגמות-פניה.

לא היה צורך בכל אלה, כי בספרות העברית קיימת, מאז ומעולם, בכל גלגולה ובכל שלביה, "מעורבות מרצון". זוהי מעורבות ממדרגה גבוהה יותר, הזורמת בערוצים מיסתרניים מכדי לקטלגם. היא הביטוי ההיסטורי למצפוניותו הגרוייה של העם היהודי; היא הפועל-היוצא של אותה **אחריות לאומית** ואנושית נְעִלָה, המקופלת בנחלתם של נביאי ישראל, שעמדו – בדרך כלל בבדידות נוראה, אם גם מזהירה – לתבוע דין-וחשבון ולהצביע על כיוון. לא בכדי פרקי הנבואה התנ"כיים הם גם יצירות-ספרות נשגבות. הגדולים שבנביאים הם גם הגדולים שבמשוררים. הם שהצליחו להתיך את זעקתו של מצפון-היחיד, שאיננו מקבל את דין השליט, ואת אחריות-הכלל, בדפוסים פיוטיים כה נפלאים, למיכוות-אש אחת.

יש מלחמות קטנות ויש מלחמות גדולות; יש פוליטיקה גדולה ויש פוליטיקה קטנה. באלו אף באלו האמן, כדברי אלכסנדר בֶּלֶק, הוא לעולם "ילד אבוד". גם כשהוא משתדל, כמסופר באגדה היהפיה שלנו, להושיט את ידו אל הזהב, מִשֶׁה נצחי זה של גזע האדם, על-מנת להיות "כמו כולם", אלוהיו ידחוף את היד לעבר הגחלים הלוחשות. והוא יעשה זאת כדי להציל את האמן מפני עצמו לא-פחות מאשר מפני העולם החיצון, האורב לגילויי "השכל הישר" כדי לשים מחנק לצווארו של היוצר.

"ספרות מעורבת"? מי יחרוץ מהיכן היא פותחת והיכן היא מסתיימת? באחרונה אנו עדים, בישראל, לגל עצום של שירה הקובעת עמדה ומביעה מחאה. נפרצו איזה סכרים בעטייה של מלחמה, שהיא הממושכת ביותר בתולדותינו, אף השנוייה ביותר במחלוקת – אולי הראשונה שהפולמוס על-אודותיה קרע את "ההסכמה הלאומית" לגזרים – ודומה, כי "כל העם אומר שירה מעורבת". מעולם לא היה לנו שפע כזה של "שירת מחאה" או אפילו "שירה פוליטית" במוצהר, שפע הגורף עמו בעלי עמדות ספרותיות שונות ומשונות, בני-כל האסכולות, בני כל המישמרות והגילים.

מהם הערכים האסתטיים של השירה זאת, הנכתבת בתוך גִּלְגַּל-הסופה של האקטואליה? אינני יודע במידה רבה, ואולי מכרעת, תלוי הדבר בכישרון האינדיווידואלי. כמה ברכת ומאיאקובסקי ונורדה ואלברטי והרנאנדס יש לזר מסויים? כמה הם אלה ש"יחזיקו מעמד" בין ההמון הגדול הזה של אומרי-שיר-מכֹּחַח-עצמם? לא זה החשוב. מה שחשוב הוא הופעתו מחדש של המשורר כמניף הנס של המצפון הקיבוצי, כמוכיח בשער, כנושא קינה, כמכה על חטא, כתובע תיקון. נסגר, איפוא, מעגל כלשהו. חזרנו אל נקודת-הֶאֱרָאשִׁית, – אם תרחיבו, אל נבואת ה**תוכחה** והאהבה, היסורים והתקווה, התניכית; אם תצמצמו, אל ימי הספרות "האחראית" של ערב-מדינה ותקומתה. אבל כלום נפרץ אי-פעם המעגל הזה של חירות-בתוך-אחריות ושל אחריות-בתוך-חירות? הַזֶּבֶק והגחלת לא חדלו להתגושש, כשם שלא חדלו להִקְפֹּרֵז זה את זה. הם שתי פנים של אותה נִשּׁוּת. הן האמנות, באיך-סוף דיוקנאותיה ובגלעין חייתה האחד.

דברים שנאמרו בכנס סופרים, בסאמורה, ספרד, אוקטובר 1983

העיתון 77, מס' 47-48